

Lidt om Hr. Michaels og Per Ræff Lilles kilder.

Af HELGE TOLDBERG

Ved tolkning af middelalderpoesien på modersmålet må man, ikke mindst i Danmark, altid regne med at der kan ligge en prosakilde til grund, selv om teksten ikke umiddelbart giver anledning til at tro det, og at der er størst sandsynlighed for at denne kilde er latinsk. Dette afskræker selvfølgelig ikke en æstetisk eller psykologisk analyse af et digterværk som der ikke er påvist kilde til, men man må forudse at ens resultater når som helst kan kuldkastes ved at en sådan dukker op; sker det, må forskningen genoptages på nyt grundlag, nemlig en vurdering af hvad der er valgt, vraget eller omformet af kildens episke stof, og i hvor høj grad det er lykkedes digteren at gøre dette levende eller sætte det i et dybere perspektiv. Men samtidig tjener den filologiske kildejagt til at uddybe vor forståelse af tidsånden. Et eksempel herpå er den første af de ndf. behandlede tekster, Hr. Michaels *De creatione rerum* (Molb.¹ 125 ff.), hvis kilder ligger i to planer: den autoriserede bibelkommentar og populærteologi, som der henvises til i randnoter, og den mere folkelige apokryffe, som dette ikke er tilfældet med, hvad der enten kan skyldes at den første udgiver, kanniken Poul Ræff i København, ikke har kunnet identificere legenden, eller bekymring for at en eventuel udrensning af det legendariske værk som uforeneligt med kirkens lære kunne trække *De creatione rerum* med sig hvis det henviste til det. For den sidste forklaring taler at der ikke ved Mariavisen (jf. denne undersøgelses anden del) er henvist til SHS¹. Under alle omstændigheder har det sociologisk interesse at en relativt fremskudt prælat i 1490'erne lukkede op for denne folkelige understrøm², og litterært gav dette stof en helt anden mulighed for frodig fortælling end de teologiske autoriteter.

De to her behandlede forfattere er vore eneste navngivne åndelige digtere på modersmålet før 1500. Vi véd kun lidt om Hr. Michael, men kender dog til hans virke i Odense og har hans bevarede forfatterskab klart afgrænset. Men med Per Ræff Lille er vi næsten på bar bund. Det eneste digt hans navn er sikkert knyttet til, er den Mariavise i hvis slutstrofe han nævner det, *Mith hiertæ thet brener saa heth som boll* (Klosterb. 11 f., Mariav. nr. 18), men flere andre digte i Klosterb. (Mariav. nr. 17 og 19–21) plejer man at tillægge ham³, selv

om de er skrevet med 3 andre hænder end nr. 18 (jf. Klosterb. XVI, XXX f.). Men da kun den i vor sammenhæng betydningsløse nr. 17 er en yngre tilføjelse, og nr. 18–20 viser indbyrdes lighed ved at betone kunst og nåde som dobbelt digterisk vilkår, mens nr. 19 og 21 er skrevet med samme hånd som dennes eneste bidrag, er der ringe risiko ved at sætte nr. 18s forfatternavn som etikette på de andre. Dertil kommer den ofte omtalte, men kun af Brix (AP II. 36) præcist beskrevne, udsmykning på 2. lægs 1. side under begyndelsen af nr. 19, udenom to pyntelige storbogstaver: et *F* og et *P* med en dobbeltpil gennem sin øverste del. Denne tværstreg er et forkortelsestegn, som tvinger til at læse enten *Per*⁴ eller, under hensyn til modhagerne, *Petrus*. Det gør ikke uden videre forfatteren af nr. 19 identisk med nr. 18s, men han hedder det samme! Vi kan da analysere nr. 19 med både indre og ydre sandsynlighed for at den er af Per Ræff Lille.

1. *Hr. Michaels De creatione rerum og middelalderlegenden om Adam og Eva.*

Som allerede berørt, bygger *De creatione rerum* på et dobbelt kilde-materiale. Den officielle gruppe er Genesis med glosser, Petrus Comes-tors *Historia scolastica*, og SHS; fra SHS' indledningskapitel stammer både de to første af de latinske indskud mellem versene og tanken om Eva som den lettest lokkede og derfor syndigste af menneskehedens forældre, og Adam som den mere eftertænsomme der kun syndede af kammeratskab. Grundstammen i den uofficielle gruppe er en legende, opstået i den kristne orient, om Adam og Evas tilværelse efter ud-drivelsen af Paradis, *Vita Adæ et Evæ*, koncentreret om to hovedbe-givenheder som vil blive belyst ndf.: Evas andet syndefald og Sets paradisfærd. Denne legende var meget udbredt i middelalderen, især i Tyskland og England⁵, og er fra dansk område bevaret i det også i andre henseender interessante blandingshs. NkS 123, 4°, skrevet i Ribe i 1450erne og følgende årtier⁶, men Vita-teksten her tilhører et ældre trin end *De creatione rerum*.

Det nærmeste sammenligningsgrundlag for Hr. Michaels værk er, trods afgørende forskelle, en lille inkunabel der efter begyndelsen af sin første overskrift kaldes *De creatione Adæ*⁷, en stærkt koncentreret Vita-tekst, men med to særlige indledningskapitler, et om skabelsen og syndefaldet, og et om Guds forbandelser over de implicerede, samt en

omarbejdet Vita-slutning med træk fra en anden yndet legende, *De ligno Domini*⁸, hvor der af frø eller skud Set har fået med fra Paradis er vokset et træ der til sidst benyttes til Jesu kors. Hr. Michael har i hvert fald kendt indledningskapitlet, idet dets slutning svarer til det fjerde af hans latinske indskud, mellem str. 48 og 49 (Molb. 137); tankegangen, at Adam gjorde sig skyldig i 3 dødssynder, strider mod de omtalte officielle kilder. Hr. Michaels forlæg må dog have haft mindst ét forudgående kapitel, med den overskrift han satte over sit eget værk. Et sådant anlæg ville stemme med de forlæg vi må forudsætte for Lutwins *Adam und Ewa* (14. årh.) og et engelsk digt fra 1375 med overskriften *Canticum de creatione*⁹, hvor allerede den syvende af de 200 6-linjede strofer behandler uddrivelsen af Paradis, men motiveringen for et sådant jaskeri med det velkendte Genesisstof er givet i den fjerde: Alle ye haue herd told and rad / how and whanne god þis world mad, / and Adam, as was his wille. Grundlaget for de tre digterværker har rimeligvis været ret ens – en skildring der begyndte med skabelsen, men den anonyme engelske digter har gjort mest ud af det ukendte, Hr. Michael derimod holdt sig til det opbyggelige, og truffet sit valg ved korslegenden i samme ånd.

Som eneste påviselige kilde finder vi Vitas hoveddel fra str. 111 (Molb. 150 nederst) og i hvert fald 20 strofer frem. På dette stykke kan vi lige godt benytte NkS 123,4^o og inkunablen som sammenligningsgrundlag, men foretrækker hs. p. g. a. dets danske proveniens. Mens latinteksten blot fastslår at de begge i 7 dage var »*in magna tristicia et lamentac[i]one*«, lader Hr. Michael Eva tabe tålmodigheden allerede tredje dag. Dette viser to typiske træk: dels hans gennemgående opfattelse af Eva som det skøre kar, dels at han ikke har forstået Adamlegendens talmystik, hvor det laveste dagetal er 7 eller (især i engelske hss.) 6, afstemt efter skabelsesugen med eller uden hviledag; det er den rationalistiske prædikant uden sans for det fantastiske eller mystiske. Samtidig forenkler han imidlertid kompositionen, sammentrænger i str. 112–116 to forskellige klager fra Eva til én og ignorerer Adams advarende indskud i den anden. Fra kilden stammer Evas forslag til Adam om at slå hende ihjel, så han slipper med at forsørge sig selv eller måske kommer tilbage til Paradis, mens den konkrete forskel på deres tabte livsnydelse er udformet af Hr. Michael, lige til »*sødmæ ther gick gemmen mwnd och thänder*¹⁰« i str. 117 for kildens »*angelica esca*«.

Lige så meget Hr. Michael har vundet ved at samle Evas betragtninger i str. 112–116, går der tabt ved en tilsvarende koncentration i en Adamreplik i de 6 næste, hvorved vi mister et indblik i Evas tvivlrådighed, både med hvad det er at gøre bod, og om de allerede er stærke nok til det. Da Eva i legenden er langt naturligere end Adam, svækker enhver strygning af individuelle træk hos hende den psykologiske interesse; og samtidig gør det skår i kompositionen omkring hendes andet syndefald, da Djævlen får hende til at standse sin bodsøvelse, at man ikke véd at hun på forhånd har ventet at det kunne gå galt. Men omformningstendensen er stadig den samme: bodstanken fortrænger et forsonende moment som Evas naivitet og store underlegenhed i forhold til Adam, både åndeligt og fysisk.

Adams bodsplan, med det slet skjulte formål at bringe ham og Eva tilbage til Paradis med driverliv og adgang til saftige frugter, hænger sammen med en skolastisk tankegang: at vandet ikke som jorden er besmittet og forbandet efter syndefaldet¹¹. Derfor skulle forbandelsen over dem og jorden kunne hæves hvis de kan stå og faste en passende tid i hver sin flod; Adam vælger Jordan for sig selv og Tigris for Eva, og hos Hr. Michael og i inkunablen skal de stå i henholdsvis 40 og 30 dage¹², Adam er stærkest og kan holde til mest. Han har pålagt Eva ikke at åbne munden, fordi de begge er uværdige til at bede til Gud. Alligevel begynder han sin egen bod med at bede Jordan drive fisk hen til ham, at han ikke skal sulte imens; og floden gør ikke bare dette, men standser også sit løb for at hjælpe ham. Adam motiverer sin bøn til floden med at fiskene, skønt de ikke selv har syndet, nok vil have større medynk med ham end med sig selv. Naive læsere i tiden har fundet dette kønt, både fordi Gud derved lod Adam times et under, og fordi det passer med den nævnte skolastiske tankegang, der også begrunder at man spiser fisk i fasten; men Hr. Michael har udskudt Adams fordel – og hykleri. For de andre bearbejdere er dette et taknemligt stof, men vor realistiske prædikant lader Adam tage sin faste så alvorligt at han er indstillet på at sulte ihjel. Derved får denne modsat i *Vita* logisk myndighed overfor Eva efter det andet syndefald.

Evas andet syndefald består i at hun lader sig lokke op af Tigris inden bodstiden er omme; men Hr. Michael indskyder på egen hånd (str. 123) det retarderende – og svagt formildende – træk at hun først falder, da Djævelen frister hende anden gang. Han kommer her forinden i sin egen skikkelse, men den kender hun og ænses ikke. At hun

ikke aner uråd da han kommer igen forklædt som engel, stemmer med hendes gennemgående naivitet i legenden; hendes ringe modstandskraft efter 18 dage i den kolde flod er en kendsgerning der tages til efterretning, men Hr. Michael fordømmer i sin indskudte refleksion (str. 125⁴–126¹) at hun lod sig dåre:

(NkS 123,4° bl. 48r) *Tunc iratus sathanas transfiguravit (fejlskr. transsignavit) se in angelum lucis (standardteksterne: claritatem angelorum) et iuit ad tigrim flumen ad eam et inuenit eam dolentem et flentem et ipse dyabolus quasi condolens sibi (standardteksterne: ei) cepit flere et dicere O eua quid ploras et gemis. iam cessa de tristitia tua et gemitu. et quid solliciti estis tu et adam vir tuus. audiuit dominus gemitu tuum et suscepit penitentiam vestram, et nos omnes angeli rogamus pro vobis. emisit me dominus ut educerem vos de aqua et darem vobis alimentum quod habuistis in qaradiso pro quo nunc planxisti. ergo egredere de aqua et perducam vos ad locum vbi paratus est vobis victus vester. hæc audiens eua credidit et exiuit de aqua et carcius erat quasi herba de frigore aquæ. et cum egressa esset cecidit in terram. et accedens dia[bo]lus. et erexit eam de terra et perduxit eam ad adam.*

124. Dieffuelen sckapthæ sig i ænglæ lighæ
forthi han wildhæ hennæ meræ swighæ
bad hennæ hwn sculdhæ hannum lydhæ
Han ynckedhæ sig offuer then qwindes
eya huar tidhen er wordhen tig lang [twang
gudz wilghæ wil ieg tig bydhæ

125. Aff wandhet scalt thu gaa i stædh
huart ieg gaar foræ gack faræløst meth
thet er gudz særdeles willæ
Hwar saaræ war qwindhen then tijd flad
ther hwn giordhæ som dieffuelen bad
wildæ sig ey fran hannum skillæ

126. Dieffuelen foer tha meth løgn och føg
swo grøn war eua som en løg
hennes krop war wissnet meth allæ
Hwn gad ey staaedt paa synæ been
for kuld haffdhæ giort hennæ swodant meen
mod iordhen maathæ hwn fallæ

127. Dieffuelen tog hennæ vp i syn faffn
hwn tenchtæ han giordhæ hennæ nythæ och
hennæ tychthæ hwn fick tha lisæ [gaffn
Esthw gudz ængel som ieg wæl troer
och scapt aff then i himmelen boer
thu scalt mig adam wisæ

128. The ginghæ tijd baadhæ som adam
..... [stood

Adams sorg og fortørnelse ved synet af de to er foreløbig det sidste punkt hvor Hr. Michael følger kilden, og de hårde ord til Eva i str. 129 er endda hans eget tilskud. Kilden og de andre bearbejdelser beskæftiger sig i stedet med Adams opgør med Djævelen, som omstændeligt redegør for sin misundelse, indtil han til sidst forjages af en engel. Str. 131–133, om de to syndere der efterhånden falder til ro med hinanden og slår sig til tåls med deres lod, står helt for Hr. Michaels regning, og virker velgørende naturlige i sammenligning med den øvrige tradition, hvor Adam forstøder Eva, men tilkaldes ad over-

naturlig vej da hun skal have sit første barn, som navnlig den engelske *Canticum* lader ane er avlet under syndefaldet. Som i Bibelen er barnet Kain, og det er en meget dristig gisning af Hr. Michael at han lader Abel komme først; han indrømmer det selv i str. 134 i sin tilføjelse: »som ieg kan skiøn«. Der er sikkert to grunde til at han har byttet om på sønnerne: dels er den ældste først avlet efter forsoningen efter Evas andet syndefald; dels siger legenden at den lille Kain er køn, og at han som nyfødt løber hen og plukker en blomst til sin mor. Selv om Hr. Michael lader dette ubenyttet, kender han det utvivlsomt og underforstår det muligvis, men at tillægge Kain det er umiddelbart ulogisk, og Hr. Michael viser sig jo som en langt strengere realist end den der udformede legenden eller de andre der digtede om den.

Kain er altså hos Hr. Michael Evas andet barn, men skildringen af hans fødsel (str. 136–139) har sin rod i legenden, selv om realismen også her forandrer anlægget. Mens legendens forstødte Eva får himmelgemyerne til at henlede Adams opmærksomhed på hendes nød og bagefter ham med sine bønner til at tilkalde hjælpende engle, skildrer Hr. Michael nøgternt barselkvinden Evas vande, så hun klart fremtræder som prototypen på alle mødre – »then arff effther hennæ the haffuæ«; da forløsningen kommer, sender hun endda Adam og Abel udenfor til det er overstået. Mens denne scene er meget dansk, bringer str. 140 os tilbage til kilden og dens næste moment: at engelen, nemlig Mikael, der har været hovedkraft ved den underfulde og efter skildringen i *Vita* at dømme lempelige fødsel, sætter Adam og Eva i gang med at arbejde. Skildringen heraf ligner sagligt *Canticum* str. 76–77.

Da Abel er der i forvejen, kan Hr. Michael straks gå videre med hans død for Kains hånd, som han beretter uden den bibelske baggrund eller Vitas tilskud hertil, at Eva havde haft et drømmevarsel om den og Adam derfor sat sønnerne til hver sin bestilling med hver sin bolig for at afskære Kain lejlighed. På den anden side forfølger Hr. Michael modsat legenden Kains videre skæbne. Hans kilde hertil er *Historia scolastica* kap. 27–28 samt evt. glosser til Genesis 4 v. 15 og 24, hvor Kain fører en skyggetilværelse og dræbes af repræsentanten for 7. generation i hans egen slægt, Lamek, som selv straffes med at drukne i syndfloden. Efter disse værker er Lameks egentlige brøde at han skåner Kain for den straf at leve videre, men Hr. Michael ser problemet i et mere menneskeligt plan: Adams sorg over tabet af den anden søn og bekymringen for hans syndige sjæls frelse; efter *De creatione rerum*

indtræffer Kains død endnu inden Set er avlet, og uden at Lameks oprindelse berøres. Baggrunden for denne kronologiske forvirring eller tilsnigelse er den rent praktiske tilrettelæggelse i *Historia scolastica*, som gør sig færdig med Kain og hans afkom inden Sets fødsel i det følgende kapitel. Man kunne have ventet henvisningen til *Historia scolastica* ved Lamek i st. f. strofen om Adams 30 + 30 børn, da disse hos Petrus Comestor kun berøres flygtigt i en interpolation,¹³ mens de indgår i det gedigne Vita-stof,¹⁴ ganske vist med den tilføjelse at nationerne nedstammer fra dem, hvad der strider mod at efterkommerne if. Bibelen druknede i syndfloden.

Set er »obediens patri« og Adams yndlingssøn. Derfor er han under faderens sidste sygdom det naturlige sendebud til det kerubbevogtede Paradis efter »oleum misericordiæ«. Motivet stammer fra helvedsfartsdelen i Nikodemus' evangelium, hvor ærkeenglen afslår Sets bøn i øjeblikket men lover den opfyldt ved Jesus 5500 år senere¹⁵ (tallet varierer noget i forskellige tekster, men går aldrig under 5000). Beretningen herom foreligger i 3 former og forskellige krydsninger af disse. I alle Vita-redaktioner undtagen Hr. Michaels deltager Eva i færdens indtræffer Adams død efter deres tilbagekomst, og følger endnu nogle begivenheder, deriblandt et paradissyn hvor ærkeengle begraver Adam og Abel og derved lærer menneskene skikken. De to andre hovedformer, hvor Set er alene om færdens, sigter mod korset, som konsekvens af en gave Set har fået med: i den førnævnte *De ligno Domini* tre æblekerner af kundskabens træ, i Jacobus de Voragines *Inventio sanctæ crucis* en kvist af det; for Jacobus er det dog kun en prolog til skildringen af hvordan den hellige Helena, Konstantin den stores mor, siden fandt korset.¹⁶ I *De ligno Domini* skildres Adams instruks til Set før han drager bort (jf. citat ndf.), og hvordan Set får lov at se tre gange ind i Paradis, endvidere Sets hjemkomst tre dage før Adams død og dennes glæde over beretningen; hos Jacobus er de ledsagende omstændigheder reduceret til et minimum, og Set finder Adam død ved hjemkomsten. Af frøene resp. kvisten vokser et stort træ, men i *De ligno Domini* gror de som tre adskilte kviste indtil Davids tid. Træet fældes til bjælke i templet, men duer ikke. Bjælken nedværdiges gentagne gange, fordi den er jøderne en torn i øjet, men det ender altid med jærtegn, det ypperste at den bliver brugt til Jesu kors.

I alle andre omarbejdede Vita-tekster end Hr. Michaels fastholdes, som sagt, Evas og Sets fællesskab om færdens til Paradis og de dertil

knyttede begivenheder, mens korslegenden kun bruges til udvidelser heraf, og altid sådan at Set finder sin far i live ved hjemkomsten. Inkunablen berører Jacobus' kortform, for så vidt som Set hjembringer en kvist med tre blade og der følgelig er ét træ hele tiden. Ellers er det momenter fra *De ligno Domini* der interpoleres, navnlig i engelske versioner og ganske særlig Canticum, først og fremmest Sets tre glimt af Paradis og de hjembragte æblekerner samt disses videre skæbne. Alene *De creatione rerum* kombinerer på den tredje af de mulige måder: skyder Vitas beretning til side, skønt Hr. Michael rimeligvis har kendt den (jf. ndf.), anslår grundstemningen fra *De ligno Domini* ved at gengive Adams instruks til Set inden færden, men slår så over i *Inventio sanctæ crucis* ved at lade Set finde sin far død og gengiver korshistorien herfra, men i yderligere forkortning. De sidste 3 strofer¹⁷ er da i alt væsentligt digtet på fri hånd, men de foregående, især 148–150, egnede til sammenligning med *De ligno Domini*, her citeret efter den bevarede version fra dansk område, Uppsala D 600 (s. 102 f.):

Cepit enim tedere vite sue vocavit ergo seth ad se dicens ffili mi mittam te in paradysum ad cherubin qui costodit paradysum et lignum vite cum flameo gladeo atque versatili. Ad quem filius: præsto sum pater indica michi viam et quid sim dicturus ei Cui ait dices ei me tedere vite mee et vice (fejlskr. vita) mea prædicare [eum ut] certitudinem michi renunciet de oleo misericordie quod promisit michi dominus dum expelleret me de paradiso. paratus seth ad pergendum taliter præmunitus a patre. versus orientem in capite vallis huius inuenies viam viridem qui ducit ad paradysum sed vt ipsam certius agnoscas inuenies passus marcidos quæ sunt vestigia tam mei quam matris tue Cum per eas incederemus expulsi de paradiso tanta enim fuerunt peccata nostra quod nunquam poterat vbi pedes nostri calcauerunt herba virescere.

148. Then tredia søn haffdhæ han hoss sig sæth: hør nw huad ieg sisher tig til paradijs scalt thu ganghæ Miskwndhetz øllia er myn attraa snarlighen scalt thu paa wæghen gaa at ieg kundhæ hennæ fanghæ

149. I østher tag wæghen paa høgræ hand tha finder thu ther eth wissnet sand ther standhæ woræ fiæd wæl kændhæ Som engelen kiørðhæ oss aff paradijs wd slog oss fuld saaræ paa wor hwd ther wij oss mod hannum wændhæ

150. Til ængelen nar thu kommer tijd sig ieg til hannum sætther al myn lijd bed hannum mig noghet naadhæ Och giffuæ mig smørelsæ til leghoms trøst ieg bedher hannum dess meth grædenhæ røst ieg er nw stædt i waadhæ

Selv om vi i *De creatione rerum* har konstateret en krydsning af korslegendens to former, og selv om de to sidste linjer i str. 149 savner parallel i de andre versioner, tør vi ikke uden videre gå ud fra at samarbejdet eller det individuelle realistiske træk skyldes Hr. Michael, han kan godt have overtaget begge dele fra sit forlæg. Herpå tyder to ting. For det første har Hr. Michael marginalanmærkningen *In monte caluarie*, Jacobus' betegnelse for Jesu rettersted, ud for oplysningen om Adams begravelse i Hebron, hvor *De ligno Domini* og Vita-inkunablen lader Adam bo og siden grenene vokse frem på hans grav, indtil de fjernes af Moses og deres omtumlede skæbne begynder. For det andet forkorter en hidtil unævnt Vita-bearbejdelse med korslegende, den tyske *Adambuch*,¹⁸ korstræets historie på samme måde som Hr. Michael i hans sidste halvstrofe (153⁴⁻⁶):

wan doraus wuechs ain stam der vor
alter nicht abnam. er ist für alle sched-
liche ding vest, wan sider nach langer
zeit ward aus dem holcz gemacht das
heylich kreucz, an dem Christus laid von
den Judn den pittern tod.

Ther aff woxthæ eth træe fuld stort
aff huilket wor herres kaars war giort
thet scullæ allæ menniskæ widhæ

Men også på et andet punkt stemmer *Adambuch* med *De creatione rerum*, nemlig ved at bringe beretningen om Kains drab, endda udførligere og ud fra den opfattelse at det skyldtes et vådeskud som følge af Lameks svækkede syn. I det hele taget skatter *Adambuch* til *Historia scolastica* og andre gængse populærteologiske værker, men det er et spørgsmål, om det ikke er noget, der går tilbage til et latinsk forlæg, og i hvor høj grad dette har lignet Hr. Michaels. Ganske vist begynder *Adambuch* ved uddrivelsen, mens Lutwins beslægtede digt har forhistorien med, og man har en fornemmelse af, at den både hos ham og den danske digter går tilbage til et fyldigere forlæg end vi møder i inkunablen. Et sandsynligt moment i dette genspejles i Hr. Michaels str. 7–9, der synes at afbalancere englenes omhu for den døde Adam i det førnævnte paradissyn i Vita. Som det i str. 9 hedder at »The gøme baadhæ lijff och siæl«, lovpriser englens i Vita § 47 Gud for at han har forbarmet sig over Adam, så han kun skal holdes i forvaring til Jesu komme men ikke fortabes. Det tør anses for givet, at enten Hr. Michael eller hans forlæg har kendt dette organiske led i Vitas slutning, men udeladt det dér, fordi det kom i vejen for korslegenden.

Et indskud om englene i indledningen har derved tabt sin kompositoriske betydning, men Hr. Michael har beholdt det som et velegnet udgangspunkt for formaningen til at tjene englene med almisse og bønner; denne minder til forveksling om de gentagne betragtninger i *De vita hominis* (Molb. 171, 174 f.) om betydningen af fromhed og af gejstlige til at gå i forbøn for en efter døden.

Ved at konfrontere *De creatione rerum* med et par af dets uofficielle kilder og anden litteratur med tilknytning hertil, er vi blevet lidt klogere på, hvad Hr. Michael har modtaget, og hvad der må tages for hans eget tilskud, men en endelig afgrænsning af det sidste har vi ikke nået. Det eneste, vi med sikkerhed tør sige, er, at han neutraliserer legendens østerlandske præg med prædikantens bagtanke og dansk nøgternhed, så de første mennesker træder levende frem – ikke mindst i skildringen af den lille familie, der venter på det andet barns fødsel.

2. *Mariavisernes forhold til Speculum humanæ salvationis, Mariaglæderne og Sjælens trøst.*

Om Alanus de Rupes Maria-apologi som altoverskyggende kilde for Hr. Michaels rosenkransdigt (*Expositio super rosario beate marie virginis*) er der efterhånden skrevet adskilligt; men som P. D. Steidl har vist i *Vor Frues Psalterbog* (1924), fordeler benyttelsen sig ujævnt på de forskellige afsnit. Et af de steder hvor forbindelsen helt synes sluppet er Mariavisen *Myn hwg myn acht meth allæ mynæ sindhæ* (Mariav. nr. 6). De to sidste strofer, som ikke omfattes af denne dom, hører nemlig ikke med. Visen står meget klarere uden dem, og de tør betragtes som anbragt for at koble den ind i den store sammenhæng; overgangsrelativen støtter denne opfattelse. Mariavisen, hvortil vi her altså kun regner de 19 strofer, virker som en oprindelig særskilt enhed, der er opsuget i det store og noget rodede digterværk, på lignende måde som den række digressioner man har mistænkt for først at være planlagt til brug i en anden sammenhæng¹⁰.

De nitten strofer – eller evt. atten, da overgangen til den større tekstsammenhæng begynder i str. 19 – der udgør den egentlige Mariavise, falder naturligt i to dele: en redegørelse for Marias betydning for den troende katolik, illustreret ved symboler fra det Gamle Testamente, ialt 15 strofer, og en dertil knyttet bøn i de sidste fire (tre). Kernepunktet i denne bøn er dens allerførste linje (16¹): »Gør thet maria for

thin døyd«, hvor *dyd* dels sigter til de to fortjenester den beskrivende del samler sig om: da Maria modtog bebudelsen, og da hun besejrede Djævelen (jf. ndf.), dels sammenfatter de gl.testamentlige symboler der henpeger på hende. Af de mange henvisninger i marginen til skriftsteder, som er noget nær et særsyn i rosenkransdigtet, kan man forledes til at tillægge Hr. Michael æren for de skarpsindige Mariasymboler; men når man husker på at disse er henpegende, såkaldte *præfigurationes*, og at Hr. Michael i *De creatione rerum* havde vist kendskab til den officielle populærteologi, finder man forklaringen. Så at sige alt i digtet genfindes i SHS, og i hvert fald i inkunabler tit med anførte skriftsteder.

Speculum humanæ salvationis er forfattet 1324 i Tyskland, snarest Elsass, af en dominikaner²⁰. Det er en videreførelse af den allerede da gængse syntetiske billedbibel, *Biblia Pauperum*, hvor de nytestamentlige begivenheder havde fået to gl.testamentlige præfigurationes hver. SHS lodder rent teologisk dybere end *Biblia Pauperum*, og samtidig er antallet af præfigurationes udvidet til tre; foruden gl.testamentlige situationer anvendes lejlighedsvis egnede episoder fra andre folks historie, f. eks. sagnet om Augustus og sibyllen, som bl. a. Per Ræff Lille har optaget fra SHS (jf. ndf.). Det er forøvrigt langt fra alle hss. eller inkunabler der er illustreret, teksten i Ribe-hs. NKS 123,4^o er det således ikke²¹. Efter de to første kapitler, som indeholder en samlet fremstilling af begivenhederne fra Lucifers fald til Noas ark med tilsvarende illustrationer og kunne kaldes en syndens historie, er værket sådan indrettet at det indledende afsnit og det første billede i hvert kapitel er et moment af frelseshistorien, fra engelen bebuder Joakim Marias fødsel til de saliges fryd i Himmerig, dog uden egentlige referater, idet begivenhedsforløbet forudsættes så kendt at det umiddelbart kan udlægges. De andre afsnit er præfigurationes, men tilsvarende går fremstillingen her ud på at vise hvordan Marias eller Jesu situation er foregrebet. Eksempelvis er hovedgenstanden for kap. VII Marias bebudelse, og de tilhørende symbolske motiver den brændende tornebusk, Gideons skind, og Rebekka der giver Elieser at drikke. Både i teologisk og kunstnerisk henseende er symbolikken lødig, og det er intet under at den appellerede til kunstnere helt op til Jan van Eyck. Her i Norden har SHS især sat sig spor i kirkemalerier²², så heller ikke lægfolket kan have stået fremmed overfor digte der udnyttede symbolkredsen.

SHS foreligger i tre hovedformer, en kortere og to udvidede. At den

korteste, som består af 34 kapitler (I–XIII, XVI–XXXIV, XXXIX–XL), er den oprindelige, er opdaget ved granskning af hvert enkelt kapitels indledningsformular, der efter en gennemgående praksis resumerer indholdet af det foregående²³. Den første udvidelse, hvor kap. I–XLII udgør et samlet hele som i de allerfleste bevarede hss., må være gjort ikke længe efter 1350; men endnu i et hs. fra o. 1430, GkS 79, fol., kan vi spore den. Dette smukt udstyrede hs. indeholder, foruden et kalendarium, de 34 oprindelige kapitler i nedertysk oversættelse, men de resterende på latin og i rækkefølgen XLI–XLII, XXXV–XXXVIII, XIV–XV. Det er altså en suppleret tekst, men kunstnerisk har dette ingen betydning haft: hs. er skrevet med én hånd helt igennem, og alle billeder viser samme streg, mens den forskellige grad af kolorering går på tværs af tekstens tilblivelseshistorie. Under hensyntagen til sprog og kunstnerisk udstyr ville man snarest tænke sig det tilblevet i Nordtyskland, men de svenske germanister N. Otto Heinertz og Erik Rooth har, ud fra henholdsvis kalendariets helgenliste og sprogformen, sandsynlighedsbestemt hjemstedet til Visby; da det første vi véd om det er at det indgik i Fr. Rostgaards oprindelige bogsamling, støttes forklaringen ved Gotlands langvarige politiske tilhør til Danmark²⁴. Der er imidlertid den alvorlige indvending mod ophavsteorien at forskellige i hs. forekommende våbenskjolde, i størst tal på illustrationen til Davids tårn (VI,4 – se fig. 3 på planchen), peger andetsteds hen; intet af skjoldene er Visbys. En anden sag er så, at til vort formål er det underordnet om hs. stammer fra Visby, men ikke om det med rimelighed kan tænkes at have været her i landet i det 15. århundrede.

Den anden udvidelse består i tilføjelse af tre kapitler af dobbelt længde (XLIII–XLV). Overfor de foregåendes 4 billeder og 100 vers er her 8 billeder og 26 vers under hvert, men de to sidste er en bøn der gentages uforandret hele vejen. Indholdet står centralt i middelalderligt fromhedsliv: Jesu korsvejsstationer, Marias syv sorger, og hendes syv glæder. Cyklerne er i sig selv syvleddede men udstyret med en indledning af samme længde som det enkelte afsnit. Det er en fortsættelse af tendensen fra den første udvidelse: at Marias andel i indholdet blev forstærket, i takt med den stigende betydning for menneskenes frelse man tilkendte hende. For denne undersøgelses danske materiale er det kun Mariaglæderne der tæller, men det er ikke ligegyldigt om de fra først af er digtet særskilt og så optaget i SHS, som f. eks. standard-udg. antager (SHS I. 239 f.), eller de er naturligt udsprunget af det.

Inden spørgsmålet søges besvaret, må vi imidlertid danne os et overblik over deres overlevering: de kendes (i hvert fald) særskilt på latin, nedertysk, svensk og dansk; som led i SHS på latin, fransk, tysk og hollandsk; og endelig, som led i en vældig digression under en gennemgang af det 3. bud, i ST på nedertysk og svensk²⁵. I ST er det givet at Mariaglæderne er indkommet udefra; men i SHS virker de langt mere organiske, og navnlig den første af glæderne har så påfaldende overensstemmelser med SHS VII–VIII at den dårligt kan tænkes udformet uden kendskab hertil, eller med andre ord skal opfattes som et koncentrat af de stærkere uddybede mysterier dér. Det ses bedst ved en sammenstilling af ordene om Gideons skind i VII,3 og i 1. glæde (SHS I. 17, 96):

VII,3 Solum enim vellus coelestem rorem capiebat,
Et tota terra circumjacens sicca remanebat:
Ita Maria sola divino rore replebatur,
Et in toto mundo nulla alia digna inveniebatur.

XLV,2 Solum vellus repletum est rore, tota terra sicca manente;
Tu sola repleta es Deo Filio, nulla alia ad hoc digna existente.

Problemet rækker ud over de sammenlignede tekster, til dem der står i gæld til dem, idet det kan være svært at gennemskue hvilken af de to versioner der har været långivende. Men endnu mere indskærper det varsomhed med at udnævne en tilfældig oversættelse til digterens eget sprog eller et af nabosprogene til hans forlæg. Det var dette der skete da forskerne slog ned på den middelmådige danske oversættelse af Mariaglæderne (fra sv. el. evt. nty.), Mariav. nr. 16, som sandsynlig forudsætning for Hr. Michaels og Per Ræff Lilles Mariaviser, og det er skæbnens ironi at det afgørende holdepunkt ved denne fejl vurdering har affødt en ny. I Mariav. nr. 16, der sikkert går tilbage til en anden særskilt redaktion uden muligheder for at rette op ved hjælp af andet SHS- eller ST-stof, er indkommet den fejl at Maria er Salomons *fiilsbeens toorn*, som forøvrigt også findes i STnty., skønt det rette symbol er hans elfenbenstrone; deraf slutter forskerne²⁶, at Per Ræff Lilles *eth tempel koningz salomon* (nr. 20 str. 9²) og *Eth mynster aff fiels been i salomons tijd* hos Hr. Michael (nr. 6 str. 4¹) er en videreførelse heraf, og de ville også have ret hvis Mariaglæderne var eneste mulige kilde. Men symbolet er godt nok alligevel, for templet optræder

i SHS (IV,4) som præfiguration for Marias fødsel, og siges udtrykkelig at henpege »mystice« på denne. Vi nødes derved til en gennemgående omvurdering: ikke bare bruger de to større digtere et anerkendt symbol, men de bruger det rimeligvis uafhængigt af hinanden og i hvert fald af nr. 16, og de står direkte i gæld til SHS, hvad vi forøvrigt vidste i forvejen om Hr. Michael. Og mens vi er ved ham, véd vi jo også at hans SHS-forlæg er latinsk.

For at forenkle analysen af Hr. Michaels Mariavise, bør vi med det samme sige at dette forlæg har hørt til de fuldt udvidede, hvor også Mariaglæderne indgik, så vi hele tiden må overveje hvilken del de enkelte symboler snarest tilhører; og så bør det tilføjes, at han undertiden går direkte til Bibelen. Det gælder først og fremmest skildringen af Gabriels besøg hos Maria (str. 7–10), som er fortrinligt genfortalt, men med den digteriske frihed at Gabriel udbygger bebudelsen med tre af de vigtigste præfigurationer for den ubesmittede undfangelse (str. 11–12): Arons stav der blomstrer, Gideons skind, og tornebusken der ikke tager skade af ilden. Hvor indøvet hans publikum har været i tankegangen, ses ved Gideons skind: »Hoss ieroboels fæth war iordhen tør«; underet gentoges jo omvendt, så skindet var tørt, men tilrettelæggelsen – og åbenbart også forventningen – er afstemt efter de typologiske krav. Præfigurationernes rækkefølge peger mod Mariaglæderne, i SHS hører Arons stav til Jesu fødsel (VIII,3), men dens udtydning er den samme.

I et par tilfælde, begge i str. 3, foretager Hr. Michael dog tilsyneladende vilkårlige ændringer i Mariaglædernes symbolik. *Noes arch* træder i stedet for *arcam sethim*, dvs. Pagtens ark, der var lavet af setim-træ; ændringen må skyldes tilknytning til Noas stamfar Set, og er rimeligvis overlagt. Og Daniel påstås at kalde Maria en *løffuækwæ*, skønt hans præfiguration for Maria, som er optaget i 3. Mariaglæde, er det bjerg hvorfra stenen udgår der knuser billedet; i glossen til Dan. 2³⁴ udlægges stenen som den nytestamentlige hovedhjørnesten. Her må ændringen være bevidst, og fremkaldt af den forestilling str. 13¹ bygger på: at Maria har tæmmet de farlige dyr, deriblandt løven – »de leone ferocissimo agnum mansuetissimum fecisti«, som det hedder i 6. glæde. Hr. Michaels voldsomme associativitet viser sig yderligere i sammenligningen med Samson i str. 13: Samson der bryder løvens mund op (SHS XXIX,3) er en præfiguration for Jesus der nedtramper Djævelen, men placeringen skyldes sikkert næstfølgende vers i 6. glæde: »Tu

vinxisti et ligasti fortissimum Samsonem«, men dette motiv var allerede udnyttet i str. 4³.

Mens Marias ubesmittede undfangelse lige til de fjerneste udløbere bygger på Mariaglæderne, hviler hendes anden hovedfortjeneste: at hun besejrede Djævelen, en højst fornøden indsats for at frelse den betrængte menneskehed for syndefaldets følger (str. 5–6 og 14–15), i SHS' hoveddel. Bag linjen *Uij waræ aff træedt swignæ lenghæ* kan man, som man vil, lægge hele *De creatione rerum* eller bare de to første kapitler af SHS, som forudsætning for frelseslæren. Heri indgår Absalons endeligt (XXV,3) som præfiguration for Jesus der forhånes på korset; idet man ser bort fra de faktiske omstændigheder, ligner han Jesus ved at være smuk og hængt op i et træ, og ved at Joab har genemboret ham med tre spyd ligesom Jesus blev korsfæstet »tribus lanceis, id est tribus doloribus«. Som Absalons død bliver en Messias-forjættelse, er Holofernes naturligvis et Satanssymbol og Judit tilsvarende et Mariasymbol, anbragt i første præfiguration (XXX,2) til Marias sejr over Djævelen. De bærende vers (13–18) i kap. XXX lyder (SHS I. 62):

Et sicut Christus superavit diabolum per suam passionem,
Ita etiam superavit eum Maria per maternam compassionem.
Armīs passionis Christi Maria se armavit,
Quando contra diabolum ad pugnam se præparavit.
Ipsa enim præfiguratur per Judith, quæ restitit Holoferni,
Quia opposuit se diabolo, principi inferni.

Det afgørende ord er *compassio*, Marias moderlige medleven i sønnens lidelse, en så inderlig sympati at den for middelalderens katolske tankegang vejer lige så tungt som Kristi død på korset: også Maria har på sin vis dræbt Djævelen, ligesom det fremgår af Biblen og billedet i en illustreret SHS at Judit dræbte Holofernes (jf. planchen fig. 1 og 2). Hr. Michael har nu næppe behøvet illustrationen, det viser bl. a. den fyndige linje i str. 4: »Amon mwnæ hun hæng hæ ladhæ«, som svarer til en udførlig episk fremstilling, men et af de blegeste billeder – uden misdæderen (XXXIX,4); og det skulle jo være et rent tilfælde om Hr. Michael havde kendt det meget levende kalkmaleri i Tirsted kirke på Lolland²⁷. Også Abimelek-episoden (XXXVIII,3) har fået sin kortfattede karakteristik, og uden spor af det makabre »excerebrabat« om følgen af stenkastet. Abimelek er det hovmodige

menneske SHS udvælger som djævletype, men blandt de foregående i en lang liste over dem er Jesabel, som SHS ikke gør videre ved, men til hvis portræt Hr. Michael giver et par streger ud fra de nødtørftigste oplysninger i Bibelen. De besejrede onde står tydeligere end Maria, hvis episke grundlag er svagere; men det skyldes til en vis grad at vi står mere fremmede overfor den måde hun skildres på. De udtryk der bruges om hende og hendes virke kunne opsamles rundt omkring i SHS, men et vist indtryk kan man danne sig ud fra nogle vers umiddelbart efter Abimeleks (XXXVIII, 67–70), hvor hendes hjælp til at overvinde arvesyndens og i folks aktuelle fristelser stilles lige:

Sed defensatrix nostra, mater Domini, Maria,
 Protegit nos ab insidiis diaboli protectione pia;
 Et non solum defendit nos ab insidiis diaboli,
 Sed etiam protegit nos a tentationibus hujus mundi.

☆

I den lille gruppe digte som vi mener at turde tilskrive Per Ræff Lille, er det vigtigste ud fra vor problemstilling *Crist vndhæ megh then helighanz nadhæ* (Mariav. nr. 19), idet det ligesom Hr. Michaels Maria-vise skatter til SHS, men i hans tilfælde er det først og fremmest billederne. Og der er vi så heldigt stillet, at alle fælles enkeltheder i nr. 19 og det allerede omtalte hs. GkS 79, fol. ligger så nær op ad hinanden at en forbindelse er sandsynlig. Det skal ikke opfattes sådan at Per Ræff Lille har set, endsige cjet hs.; men det må fastholdes at den gengivelse han har set, eller bevaret mindet om, på de afgørende punkter har haft samme særpræg som GkS 79. At han, som vi senere skal se, synes at have kendt Mariaglæderne adskilt fra SHS, støtter gisningen om det eller et lignende hs. som inspiration.

To af billederne (fig. 2 og 1) kender vi i forvejen fra Hr. Michael: Judit der hugger efter Holofernes, og Maria der besejrer Djævelen (str. 11). I GkS 79 er præfigurationen gennemført realistisk, idet man ser Judit med det dragne sværd, klar til at hugge hovedet af, men hovedbilledet mere symbolsk, ved at våbnene ikke er virkelige mordvåben, selv om de har samme virkning: Maria hugger både sin stav og (som det vigtigste) det T-formede kors ned i ryggen på Djævelen, og blodet løber ham ud af munden; dette virker særlig stærkt fordi kun baggrunden men ikke personerne er koloreret. At forskellen på Judit og Maria er som vand og vin, er et fund; når Hr. Michael ikke har dette med og deres indbyrdes overensstemmelser kan føres tilbage til

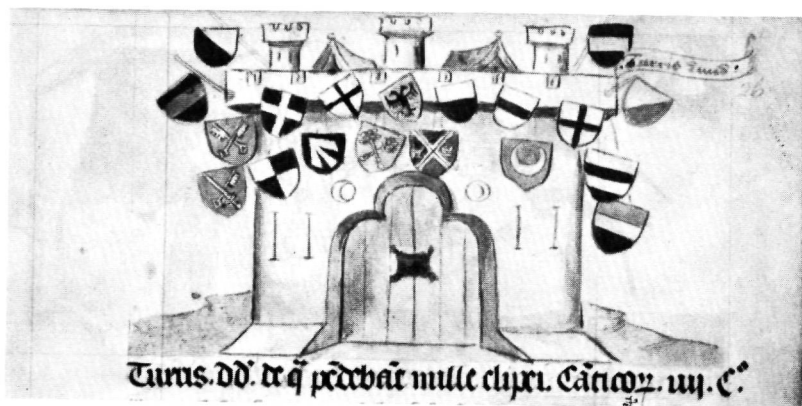

Fig. 1-3 (GKS 79, fol. bl. 68v, 69r og 26r).

Fig. 4-6 (GKS 79, fol. bl. 89v, 30r og 92v)

den dobbeltkilde vi her arbejder med, må man tvivle på at Hr. Michael har kendt nr. 19. Men derfor kan man jo godt sammenligne de to digte, og erkende forskellen: for Hr. Michael går det teologiske udbytte forud for det kunstneriske, for Per Ræff Lille står kunst og nåde principielt lige, og han er derved efter vor målestok mere frigjort. Dette bør vi tænke på ved det mærkelige *the*²⁸ for *hun* i str. 11⁵, som kan skyldes at der også har foresvævet ham andre præfigurationer – eller andre gl.testamentlige heltinder.

Davids tårn (str. 7–8, fig. 3) stammer også fra SHS (VI,4), som sidste præfiguration til Marias trolovelse. Det kendetegnes i almindelighed ved sine mange skjolde; men at de er udstyret med hver sit heraldiske våben som i GkS 79, er usædvanligt. Overhovedet har tårntegningen ellers en tendens til at glide ud i ét med den foregående præfiguration, tårnet Baris, bortset fra at der hertil hører to krigere²⁹. Men i GkS 79 udmærker kun Davids tårn sig ved tinder, og foruden våbenskjoldene har det endnu et aktuelt træk: nogle svagt tegnede våben, der nærmest ligner bøsseløb, rager ud af skydehullerne. Dets særpræg svarer altså forbløffende til det nr. 19 skildrer.

Det næste syn (str. 8³–9⁴) er i og for sig tilstrækkeligt hjemlet i Apok. 12, hvor Johannes skildrer den himmelske dronning han har set, str. 87³ slutter sig verbalt hertil. Dette motiv (SHS XXXVI,3) er ualmindelig veludført i GkS 79 (fig. 4), og særpræget ved at Johannes er med³⁰. Dertil kommer, at den dér tegnede Maria har betydelig lighed med den kronede Maria med Jesusbarnet på armen, som sibyllen viser Augustus (VIII,4, fig. 5), og dette er usædvanligt, thi Maria plejer at være barhovedet på dette billede. Det er påfaldende at Per Ræff Lille gør fælles sag.

Augustus' syn, som bl. a. indgår i *Mirabilia Romæ* (ca. 1150) og er indlemmet i Martin af Troppaus *Chronica pontificum*³¹, hvorfra SHS har det, er i korthed følgende: Da senatorerne opfordrede Augustus til at lade sig tilbede som en gud, rådførte han sig først med den tiburtinske sibylle, som efter tre dages betænkningstid forkyndte ham et dommedagsvarsel. Derefter åbnedes himmelen, og Augustus så en smuk jomfru stå på et alter med et barn i armene, og samtidig lød en røst: »Hæc ara filii dei est.« Augustus kastede sig straks ned og tilbad. Han fortalte siden synet til senatorerne, som det greb stærkt.

Hvis man gennemblader GkS 79 med nr. 19 i frisk minde, standser man op ved endnu et billede, ganske kort før slutningen, af Maria som menneskehedens forsvarer, hvad man på tysk kalder Schutzmantelmadonna (SHS XXXVIII,1, fig. 6); men det man mest lægger mærke

til, er den ranke kronede mø («Maria virgo») indenfor den udslåede kappe, som bærer sit bælte »forudhen all mødhæ« (str. 7). Hun er let rødmosset, og man ser hendes dejlige hvide hals idet hun er helt anderledes nedringet end den almue hun beskytter. Digteren er så betaget af hende at han til sidst tager sig i det og slår over i et af de vedtagne symboler, det tidligere omtalte Davids tårn. Det er det sted i hs. hvor man bedst kan skønne over Marias legeme, men også her er hun helt tilhyllet nedentil, og man forstår godt at en – utvivlsomt ung – digter med sans for ynde gerne ville have set hendes fødder, men ak! »the stanner i en stadigh grunuoll« (str. 10), dvs. de glider tilsløret ind i fundamentet, så man må nøjes med i fantasien at udstyre hende med røde guldsko. I nr. 20 sammenligner han fødderne med liljerødder – som man heller ikke ser!

Gudh fadhers makth keller iek oppa (nr. 20) er høvisk digtning på samme niveau, men knap så umiddelbar, og de supplerende billeder er mere obligate. Det er Mariaglædernes symboler, stort set de samme som hos Hr. Michael; skrinet som Gud lå i (str. 9) er Pagtens ark. Lighederne er heller ikke her tegn på indbyrdes påvirkning, men viser tilbage til kilden; når tornebusken hos begge er *fwldh meth eeldh*, er det fordi den er *igne plenus* eller på nty. *vul vures*. Men hvor Hr. Michael bare strejfede løvetæmningen, har Per Ræff Lille et fyldigere udvalg af den marianske dyresymbolik i 6. glæde; og mens enhjørningen og Føniks er stående symboler der kan stamme alle steder fra eller ingen steder fra, er salamanderen og panteren så ualmindelige at de entydigt peger på lån fra 6. glæde eller den indledende kommentar hertil i ST. Dette er ingen egentlig nyhed, men man er ikke kommet til bunds i sagen fordi man har søgt kilden for langt tilbage i traditionen (*Physiologus*), samtidig med at man overvurderede nr. 16 i forhold til de andre. For at komme videre med Per Ræff Lilles dyresymbolik, må vi fastslå at han har den fra de udførlige prosastykker i ST, der uddyber den lange række fænomener som i selve glæden kun har fået tildelt én linje hver. Beviset er str. 11⁶: »som wy i scriffthen fynne«, der fører hen til omtrent samme sted i STsv. hvor Gud er »liknadher j scriptinne / widh eenhørningen« (s. 160²⁸).

Tilrettelæggelsen af dette opbyggelige stof i digtet er nøje gennemtænkt. Str. 11 samler fremstillingens enkelte led i en helhed, Marias beundringsværdige indsats: at hun i kraft af sin jomfruelighed har tæmmet den strenge guddom; og i str. 12–14 er der en stadig stigning. For-

uden de hovedsagen uvedkommende gl.testamentlige stormænd Samson og Salomon, som Maria i kilden underlægger sig ind imellem dyrene, er fire af disse – løven, ørnen, pelikanen og elefanten – udskudt, og panteren stillet før salamanderen. Panteren er i kilden reelt en fordobling af løven, men Per Ræff Lille vrager det ordinære af de to dyr for det usædvanlige, og kan derved i str. 13 forene de to dyr hvis skind i nr. 19 str. 5 var anvendt som fór i Marias kostelige klædning. Stigningen er som sagt tydelig: Enhjørningen kan fanges af en ubesmittet jomfru; tilføjelsen, at den bliver som et lam, tilhører i kilden løven, og fortsættelsen om Jesu frelsergerning er tildigtet. Panterens vrede er ikke til at stille, og det var Guds heller ikke for menneskenes synd, men Maria har forsonet ham. Linjerne om salamanderen er vanskeligst at forstå, fordi et logisk mellemled om Maria savnes; men med støtte i ST kan fastslås, at salamanderen element er ilden, og han kan kun lokkes fra den hvis han får øje på anden ild; Maria har tændt en sådan, som Gud er sprunget ned i for at frelse menneskene. Føniks er det ypperste af alle symbolerne, for han er ene i sin art, ligesom Gud er den eneste og samtidig lever ene; at Maria har tændt det bål der giver ham mulighed for fornyelsen, kan atter her kun konstateres ud fra kilden.

Da vi nu har vished for at Per Ræff Lille har kendt ST og dermed de deri indlemmede Mariaglæder, klares et par momenter i de andre viser. Det gælder for det første oplysningen i nr. 19 om Josef der vinder Potifars datter Asenat, som faderen holder indespærret i et tårn for at værne hendes kyskhed (str. 12); det er et led i Josefs historie, som ST tager med i forlængelse af det der naturligt har ført den ind i kommentaren til det 6. bud³². For det andet må str. 4 i nr. 18, *Myth hierthæ thet brener saa heth som boll*, forklares ud fra 2. og 5. Mariaglæde, den lille Johannes (Døberen) der i mors liv lovpriser det ligeledes ufødte Jesusbarn, og gamle Simeons profeti ved Jesu fremstilling i templet. De kan altså på ingen måde, som Frandsen foreslog (Mariav. 192), repræsentere profeterne, og dette rejser tvivl om forslaget om Rakel som repræsentant for patriarkerne. Men heller ikke Brix' skarpsindige forslag (AP II. 73), at der sigtes til barnemordet i Betlehem, er fuldt tilfredsstillende. I den foregående strofe er Maria karakteriseret som frugtsommelig, og i nr. 19s slutning siges hun heri at overgå Lea; det er derfor ikke utænkeligt at Rakel er brugt som fællesbetegnelse for begge. Forøvrigt findes der et fransk hs. af SHS (i Saint-Omer) som

har Rakel med på billedet hvor Jakob får besked om Josefs bortførelse (SHS II planche 127, kap. XXVI, 2). Dette er vistnok enestående, men man kan dårligt lade være at nævne det – uforpligtende!

Den vigtigste slutning vi kan drage af Per Ræff Lilles indgående kendskab til SHS og deraf afledt tradition, er at han rimeligvis har været dominikaner, hvad der rejser tvivl om i hvert fald hans personlige tilknytning til klosteret i Vestervig, der er foreslået som hjemsted for Klosterb. fordi dens Lucidarius-tekst nævner Hanstholm som eneste danske lokalitet. Men også hans personlighed tegner sig tydeligere, først og fremmest hans fine kunstsans og strengt litterære forhold til dyresymbolerne, som bør ramme en pæl igennem karakteristikken af ham som folkelig Mariadigter. Man har snarere en fornemmelse af en adelsmand der efterhånden tilpasser sig et klostermiljø af bredere social oprindelse. Nr. 19 er sandsynligvis hans første digt efter klostergivningen, og endnu møttet på den elite han er udgået fra, »Ridher oc swenæ oc fruer oc mør«; dets billedvalg er begrænset af illustrationer i et autoriseret prædikenkompendium, men æstetiske hensyn har haft hovedindflydelsen på udvalget. I nr. 18 og 20 er han i højere grad gået ind under det vedtagne katolske billedsprog, uden at man tør slutte noget om grunden.

Den tanke at han kan have tilhørt adelen, støttes af hans navn, Lille eller – i sin ældre form – Litle, og dette kan være grunden til at han rimeligvis har kamufleret det³³ i den verdslige *Reth elscuens dydh* (nr. 21), ligesom det er det væsentligste argument for at tilskrive ham den macaroniske nr. 17. Sandsynligheden taler for at nr. 21 er skrevet før klostergivningen, og at nr. 19 er en førstegrøde af hans endelige overgivelse til Maria; det er betydningsfuldt at netop de to er skrevet med samme hånd. Der er ingen tvivl om håndgribelig, men uengældt eller afvist elskov i nr. 21; at han ikke kan få den elskede at se, betyder rimeligvis at hun holdes indespærret, og hans interesse for Josef og Asenat – det eneste bibelske motiv i nr. 19 uden tilknytning til SHS – kunne skyldes at historiens udgang var den han havde håbet for sit eget hjerteangliggende, indtil det kom ham for øre at pigen svigtede ham; desperationen skyldes altså hans egen dødsdømte elskov. Der er da sikkert en lignende menneskelig og religiøs spænding mellem nr. 21 og nr. 19 som i det stolte dyrerim om hanen³⁴, der har alle sine hanlige instinkter i behold men i fuld bevidsthed herom giver sig ind under klosterets tugt. De meget omtalte storbogstaver under begyndelsen af nr. 19 forrest

på Klosterb.s andet læg skal måske derfor tolkes som et mindesmærke over en storladen digters hjemgang til Guds moder.

NOTER

1. 1. *Molb.* Molbechs udg., Præsten i Odense Herr Michaels tre danske Riimværker fra A. 1496 (1836). Øvrige gennemgående forkortelser: *ABAW* Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften *XIV* (1876–78) og *XVI* (1881–82); *AP II* Hans Brix: Analyser og Problemer II (1935, heri s. 33 ff. Per Ræv Lilles Problem); *JTS* The Journal of Theological Studies *XXX* (1928–29); *Klosterb.* En klosterbog fra middelalderens slutning (AM 76,8°) udg. v. Mar. Kristensen (1928–33); *Mariav.* Ernst Frandsen: Mariaviserne (1926, evt. nr. henviser til teksterne i begyndelsen af bogen); *SF* Johs. Brøndum-Nielsen: Sproglig forfatterbestemmelse (1914); *SHS* Speculum humanæ salvationis (normalt J. Lutz & P. Perdrizets udg. I–II, Mulhouse 1907; romertal angiver kapitelnumre, tilføjede arabertal de enkelte billeder i det pågældende kapitel el. den tilhørende tekst, jf. iøvrigt note 20); *ST* Sjælens trøst; *STnty.* Der grosse Seelentrost, hrsg. Margarete Schmitt (Niederdeutsche Studien 5, 1959; sidetal med efterfølgende stjerne gælder indledningen); *STsv.* Siællinna Thrøst, utg. Sam. Henning (Sv. Fornskr.-Sällsk., 1954–57). – Molb.s gengivelse af alle tre digte er temmelig fejlfuld (jf. *SF*, 89), så alle citater er kontrolleret efter originaludg. 1514 (Rosenkrandsdigtet 1515), og hans datering til 1496 gælder kun med sikkerhed rosenkrandsdigtet, de andre er rimeligvis ældre.

2. Jf. J. Szövérfy: Das Volkstümliche als Komponent der spätmittelalterlichen Kultur im germanischen Raum (2. Internationaler Germanistenkongress 21.–27. August 1960 in Kopenhagen, IVG, Zusammenfassungen der Einzelreferate (1960). 27). – 3. Med styrke har Erland Hjærne (Två gammalsvenska andliga dikter (1915). 86 ff.) og Brix (*AP II*. 54 ff.) inddraget Hans Thomissøn-salmen *Maria hun er en Jomfru reen* og det dermed sammenhørende svenske digt som et sandsynligt værk af Per Ræff Lille. Det stærkeste argument er den sv. str. 5: Kwnde iach alskons tungamål / ok konsternes diupa sinne. – 4. Det virker som en efterligning af *p* med tværstreg på stregen forneden, normalforkortelse for *per*, jf. A. Cappelli: Dizionario di abbreviature latine ed italiane³ (1929). 256 f. – 5. Tekstudgaver henholdsvis af Wilh. Meyer, *ABAW XIV*, 3. 185 ff., med fyldig indledning bl. a. om litterær udnyttelse, og J. H. Mozley, *JTS XXX*. 121 ff. – 6. Teksten i hs. er en mellemform mellem 1. og 2. klasse i Meyers udg., men med en stor uanset lakune (altså forlægsbestemt) fra hans § 24 til lidt ind i § 45. Jf. iøvrigt Ellen Jørgensen: Catalogus Codicum Latinorum medii ævi Bibl. Reg. Hafn. (1926). 163–65, hvor dog titlen på vor tekst er hjemmelavet. Senere i hs. (bl. 225r–254v) findes SHS, og flere steder står de berømte penneprøver af omkvædet til DgF 145FG. – 7. Jf. *ABAW XIV*, 3. 215 f. og *JTS XXX*. 121, 128 ff. (varianterne). Et eksemplar, trykt i Rom o. 1475, findes på det kgl. bibliotek (Inc. 8); slutningsbladet heri mangler, men i varianterne *JTS XXX*. 144 f. er det meste af ordlyden aftrykt. – 8. Jf. Meyers udg. *ABAW XVI*, 2. 101 ff. Fra dansk område stammer en afskrift (på s. 101–111) i blandingshs. Uppsala D 600 (15. årh., fotokopi på det kgl. bibl.), hvis eneste bidrag på modersmålet er stykker af den glda. lægebog »fra top til tå«, jf. Mar. Kristensen, Harpestræng (1908–20). XCIII). Af nordiske oversættelser af korslegenden kendes en i Hauksbók (Oldskr.-selsk.s udg. v. Finnur Jónsson,

1892–96, s. 182 ff.) og en i Stockholmerhs. D 4 (15. årh.), udg. af George Stephens i Et fornsvensk legendarium (Sv. Fornskr.-Sällsk. IV, 1847–58). 89 ff. – 9. Lutwin er udg. særskilt 1881 af Konrad Hoffmann og Wilh. Meyer, jf. også H.-Fr. Rosenfeld, W. Stammler: Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlex. III (1937–43). 202–04. Canticum er udg. af Carl Horstmann, Anglia I (1878). 287 ff., men af Meyer (ABAW XIV, 3. 211) henført til 2. klasse i st. f. 3. Det ens anlæg i de tre digte modbeviser den ældre opfattelse, at Lutwin, så middelmådig han end er som digter, skulle have udvidet sit forlæg fortil med Genesisstof og bagtil med korslegenden. Uholdbarheden af denne antagelse er, især på det sidste punkt, fastslået af A. C. Dunstan, Modern Language Review XXIV (1929). 199. Om hvad der fortsat kan opfattes som Lutwins individuelle tilføjelser, henvises til Gerhard Eis: Beiträge zur mittelhochdeutschen Legende und Mystik (Germanische Studien 161, 1935). 85 ff. – 10. Forklaringen Molb. 152 at det skulle sigte til det katastrofale æble er i sig selv urimelig, og gendrives både af kilden og af de andre gendigtninger.

11. Historia scolastica kap. 23 og glossa ordinaria til Genesis 3¹⁷ (Alcuin). – 12. Adams tal er konstant undtagen i en del engelske redaktioner, deriblandt Canticum, hvor det er 47. I de tilsvarende er Evas tal 40, ellers er det 30, 34 (bl. a. i NkS 123,4^o) eller 37. – 13. Jf. anbringelsen som additio Migne: Patrologiæ cursus completus. Series latina. 198 (1855). 1080. – 14. Dog er der i næsten alle engelske redaktioner, også Canticum, 32 døtre. – 15. Jf. ABAW XIV. 204 med henvisninger. I Vitas standardtekster står dette i §§ 41–42. Hr. Michael kommer forøvrigt tilbage til det i Rosenkransdigtet (Molb. 90). – 16. Legenda aurea (ed. J. G. Th. Graesse, 1843). 303 ff. I den fsv. oversættelse i Codex Bildstenianus (15. årh., nu Uppsala Univ. bibl.), udg. af Stephens, Et fornsvensk legendarium. 80 ff., er begivenhederne før Helenas korsfund flyttet til slutningen (s. 88 f.). – 17. De efterfølgende tolinjede er ikke af Hr. Michael, jf. SF. 100. – 18. Ein deutsches Adambuch, udg. 1908 af H. Vollmer efter 8 hss., til dels fra 15. årh. Citatet står s. 36.

II: 19. Jf. Wilhelm Schmitz: Das Rosenkranzgebet im 15. und im Anfange des 16. Jahrhunderts (1903). 25 note 1. Han tænker vel ikke mindst på det store bibelhistoriske afsnit (Molb. 100 ff.), der virker som en fortsættelse af *De creatione rerum* og i stilistisk henseende ligner den. – 20. De fleste forskere antager at han er identisk med Ludolf af Saksen, forfatter til *Vita Christi*, men det er aldrig bevist. Fra indholdssynspunkt er værket belyst i monografier af Paul Perdrizet (*Étude sur le Speculum humanæ salvationis*, 1908) og Edgar Breitenbach (*Speculum humanæ salvationis. Eine typengeschichtliche Untersuchung, Studien zur deutschen Kunstgeschichte* Heft 272, 1930) samt indledning og tekstkommentar til L. M. Fr. Daniels' udg. af den nederlandske oversættelse, *De spiegel der menscheliker behoudenesse* (Studiën en tekstuitgaven van Ons Geestelijk Erf IX, 1949). Om dets åndshistoriske betydning henvises endvidere til STnty. 118* ff. For den kunstneriske betragtning er hovedværket standardudg. (jf. note 1), med fuldstændig tekst og gengivelse af hs.-billeder, kirkeruder m. m., men derudover kan fremhæves M. R. James' udg. af et italiensk hs. fra 14. årh. (*Speculum humanæ salvationis*, 1926) med en nyttig indledning, og Arnold Pfisters Basel-disputats fra 1927 (*Das deutsche Speculum humanæ salvationis . . und der frühe Basler Inkunabelholzschnitt*, trykt 1937). Desuden berøres SHS i talrige kunsthistoriske oversigtsværker, især Émile Mâle: *L'art religieux de la fin du moyen âge*³ (1925). 234 ff. og Louis Réau: *Iconographie de l'art chrétien I* (1955). 214 ff.

21. Teksten er dog i høj grad afstumpet; nogle kapitler er oversprunget, og i flere af de andre er kun den første præfiguration med. Der savnes kapitelnumrering. Hr. Michaels forlæg må have været en væsentlig bedre tekst. – 22. Jf. Henrik Cornell: Dominikansk inflytende på den nordiska bildkonsten under 1400-talet, *Tidskrift för konstvetenskap* II (1917). 101 ff. Det mest yndede SHS-motiv i Skandinavien er Maria der viser Jesus eller Gudfader sit bryst for at frelse menneskeheden. Dette motiv i litanivisen i Klosterb. (s. 152 ff., Mariav. 218 ff.) bør fremtidig holdes udenfor diskussionen om Alanus de Rupes indflydelse i Danmark. Det er det eneste SHS-motiv i litanivisen, temmelig overfladisk og ingen garanti for førstehånds kendskab til SHS, det mindsker sandsynligheden for at Per Ræff Lille er forfatteren. – 23. Jf. Breitenbach a. a. 44 ff. med henvisninger. – 24. Heinertz, *Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung* XXXIX (1913). 139 f.; Rooth, *Studier i modern språkvetenskap* XIX (1956). 147 ff. Beskrevet af Chr. Bruun: *Aarsberetninger fra det Store Kgl. Bibl. III* (1890). 201–03, C. Borchling: *Mittelniederdeutsche Handschriften in Skandinavien*. (Nachrichten v. d. Königl. Ges. d. Wiss. zu Göttingen, Phil.-hist. Kl. 1900 (Beiheft). 13 ff.), og Breitenbach a. a. 29, en side fotograferet på tavle IX. – En anden og væsentlig ringere nty. oversættelse af SHS foreligger i GkS 80, fol.; dens tilstedeværelse i Danmark senest i det 16. årh. godtgøres af danske sideoverskrifter fra denne tid; fortrinligt beskrevet af Breitenbach a. a. 29 f. – 25. Af de særskilte redaktioner er den latinske og den nty. udg. af G. G. Meersseman (Lebendiges Mittelalter. Festgabe für Wolfgang Stammler (1958). 79 ff.), den sv. af G. E. Klemming (Medeltids dikter och rim. (Sv. Fornskr.-Sällsk. 1881). 49 ff., efter Nådendal-hs. A 49), den da. af Karl Martin Nielsen (Middelalderens danske Bønnebøger II (1949). 203ff., efter Anna Brades bønnebog, samme tekst som Mariav. nr. 16, men uden den uheldige deling af 1. Mariaglæde). For STs vedkommende henvises til STnt. 104 ff., STsv. 151 ff. – 26. Frandsen Mariav. 166, 182 og Brix AP II. 59. – 27. Jf. R. Broby Johansen: *Den danske billedbibel*² (1948). 64 f. – 28. Hvis det da ikke blot er en ualmindelig skrivemåde for *thet*. – 29. Jf. Breitenbach a. a. 118. Det gælder dog ikke afbildningerne i SHS og hos James, men VI,4 i GkS 79 adskiller sig helt fra disse, hver på sin vis individuelle. – 30. Det kendes kun fra 5 andre hss., jf. Breitenbach a. a. 254.

31. Traditionens historie er udførligt behandlet SHS I. 192–94. – 32. Om denne udbredte legende henvises til J. P. Jacobsens indledning, *Danske Folkebøger* I (1915). III ff. – 33. Brix' dristighed (AP II. 52) synes i dette tilfælde at foretrække, trods risikoen for at udtrykket kan være en formel, som Frandsen meget heftigt betonedede (Folkevisen (1935). 72 f.). Om stormandsslægten henvises til artiklerne om Jon og Tord Litle, Da biogr. Leks. XIV. 419–21. At det *er* en verdslig vise, forekommer mig tilstrækkeligt godtgjort af Erland Hjærne, derimod ikke hvorfor dette skulle hindre at Per Ræff Lille var forfatteren (a. a. 81 ff.). – 34. De gamle danske dyrerim, udg. Johs. Brøndum-Nielsen (1908–09). 46 f. (nr. 38). Anderledes opfattet af Brix, *Analysen og Problemer* III (1936). 117.